

III. Társadalmi kohézió

Magyarország a világ értéktérképén

Keller Tamás

Tanulmányomban¹ az Inglehart (1997) által meghatározott értéktengelyek mentén helyezem el a világ közel 50 társadalmát. Az értéktengelyek által kirajzolt „értéktérképen” elsősorban Magyarország pozícióját vizsgálom. Magyarországra a *zárt-* (az *önkifejezési értékek* alapján), és a *racionális* (a *világi-rationális értékek* alapján) gondolkodásmód jellemző. Ez az érték-kombináció egyúttal a Magyarországra történelme és kulturális öröksége alapján jellemző *nyugati* kultúra magjától távol, az *ortodox* kultúrájú országok közelébe helyezi hazánkat. A vizsgált értéktérképeken Magyarország így nemcsak a földrajzi értelemben vett szomszédaitól kerül térben messzire, de a hasonló gazdasági fejlettséggel rendelkező országoktól is jócskán távol kerül. Írásomat leíró/tényfeltáró elemzésnek szánom, még akkor is, ha a dolgozatomban második felében történelmi típusú magyarázatokat használok. Elemzésemben hangsúlyozottan nem nemzet-karakterológiával² foglalkozom – amely műfaj inkább a népi bölcsesség, mint tudományos elemzés tárgykörébe tartozik –, illetve nem a történelmi sorsszerűség vagy végzet narratívájából kívánom értelmezni az eredményeket, még akkor sem, ha némely esetben úgy vélem, a talált jelenségek történelmi okokra vezethetőek vissza.

1. Inglehart értékelmélete – értelmező és kritikai szempontok

Inglehart (1997) az emberek gondolkodásmódjában (értékeiben) bekövetkezett változások vizsgálatokor együttesen vizsgálja a gazdasági fejlődést, a

¹ Ez a tanulmány a TÁRKI *A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei* című kutatási programja keretében készült. A kutatási program többek között magában foglalta *A piacgazdaság normatív keretei* c. empirikus vizsgálatot, valamint a *World Values Survey (WVS)* nemzetközi vizsgálatsorozat magyarországi felvételét. A kutatás vezetője Tóth István György volt. Ez a tanulmány a WVS 4. és (az újonnan lekérdezett) 5. hullámának alapján készült, és bizonyos szempontból rövidített, más szempontból kibővített változata a kutatás általam írt zárójelentésének, amely a következő címről tölthető le: http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf. A jelen tanulmány angol változata a *Review of Sociology* 2010/1. számában jelenik meg.

² Ennek egyik legérdekesebb megnyilvánulása az ismeretlen osztrák szerző 18. századi olajfestménye a *Völkertafel*, amely tíz európai nemzetet (köztük a magyart) jelenít meg egy-egy szimbolikus alakban, illetve jellemzi őket szövegszerűen 17 szempont alapján (Stanzel 1999).

kulturális és politikai változásokat, és azokat bizonyos szempontból előre jelezhetőnek tartja (Inglehart 1997: 10). A változások elemzésekor két, egymástól elválasztható állomást különböztet meg. Felfogása szerint előbb a hagyományos – tekintélytiszteleten alapuló – értékrend modern értékrenddé alakul, majd a modern értékrend posztmodern értékrenddé. Az első folyamat nevezhető *modernizációnak*, itt a változás iránya a közösségi vallási értékek felől a racionális teljesítménymotivációs értékek felé mutat, és a társadalomban szekularizációs és bürokratizálódási változások történnek. A második folyamat a *posztmodernizáció*, amikor a racionális, teljesítménymotivációt középpontba állító gondolkodásmód helyet ad az önkifejezés és szubjektív jólét értékeinek, ezzel párhuzamosan pedig individuálisabbá, de toleránsabbá válik a társadalom, a nyitottság és a nyilvánosság (szabad véleménynyilvánítás) irányába elmozdulva (Inglehart 1997: 72–78).

Az elméleti megfontolások empirikus bizonyítékául Inglehart (1997) több mint húsz változó alapján hoz létre két dimenziót. Az első dimenzióban a modernizáció vagy a szekularizáció elméleti folyamatainak „mérése” történik. Ezt Inglehart a társadalmi legitimitációt biztosító tekintély szerepében bekövetkezett változással operacionalizálja. Az általa *tradicionális tekintély/világi-racionális tekintély* elnevezésű tengely lényegében a vallási, családi és nemzeti kötelékek gyengülését méri. A másik tengely olyan – a posztmodernizáció névvel megjelölt – társadalomelméleti folyamatok mérését kísérli meg, mint a posztmaterializmus, a demokratizálódás, a társadalmi nyilvánosság kialakulása. A gyakorlatban mindez a bizalom és tolerancia, illetve a civil társadalom nagyságát mérő mutatók elemzésével történik. Az így kapott tengelyt a szerző *túlélés/jólét* tengelynek nevezi el (Inglehart 1997: 388). Az Inglehart (1997) által létrehozott tengelyek egészen pontos reprodukálása (a World Values Survey konkrét kérdései alapján) Inglehart és Baker (2000: 24) vagy Welzel (2006) alapján lehetséges. Itt a tradicionális/racionális értékátrendeződést a *világi-racionális értékek* mutatják. Az *önkifejezés értékei* pedig a túlélés/jólét tengelyre utalnak. Munkánk során Welzel (2006) útmutatásai szerint dolgoztunk.³

³ Az elemzés során előállított mindkét tengely 0,8 feletti korrelációs együtthatóval kapcsolódik az „eredeti”, (a WVS első négy hullámát tartalmazó összevont adatbázisban is szereplő) tengelyekhez. (Az adatbázis letölthető a WVS honlapjáról: <http://www.worldvaluessurvey.org>). Az értéktengek előállításának módja némileg különböző volt, az indexek ugyanis eredetileg főkomponens elemzés során álltak elő, elemzésem során azonban *z-score* értékek összegeként (az adott változó átlagtól való eltérése, osztva az eloszlásra jellemző sztenderd hibával) hoztam létre azokat. A *világi-racionális értékek* tengelyhez a következő változókat vettem figyelembe: mennyire tarja fontosnak életében a vallást; mennyire büszke saját nemzetiségére; mennyire tartaná jó dolognak, ha növekedne a tekintély tisztelete; mennyire tartja elfogadhatatlannak a válást; és végül egy olyan index, amely azt mutatja, hogy az engedelmességre vagy az önállóság-

Az Inglehart-féle értékelmélet ismertségét talán csak kritikusaik száma múlja felül. Az újabban megjelent bírálatok közül az egyik legalaposabb Haller (2002) nevéhez fűződik. Munkám szempontjából a kritikának három ponton van jelentősége. Inglehart ugyanis pre-indusztriális, indusztriális és posztindusztriális társadalmak értékeiről és értékrendjéről beszél, és az értékek gazdasági és technológiai változások hatására bekövetkezett fejlődését állapítja meg⁴. Haller egyrészt – az adatok „természetére” utalva – felhívja a figyelmet arra, hogy azok valójában csak egy statikus állapot leírására alkalmasak, és nem teszik lehetővé a különböző állapotok összehasonlítását. Keresztmetszeti adatokból (*stock*) ugyanis nem (vagy csak korlátozott mértékben) lehet időbeni változásra (*flow*) vonatkozó kijelentéseket tenni. Azok a társadalmak, amelyeket Inglehart preindusztriális társadalmaknak nevez, valójában egész mások, mint a középkor végének társadalmi. Haller szerint ezért az értékrendszerek időbeli változására vonatkozó kijelentéssel Inglehart módszertanilag meglehetősen ingoványos talajra lépett (Haller 2002: 142). A magam részéről a *fejlődés* kifejezést is megkérdőjelezendőnek tartom. Ez ugyanis implicite egy alacsonyabb szervezethez fokról egy magasabb szintre való elmozdulást jelent, egy ilyen *minőségi* változás megítélése kizárólag csak szubjektív szempontok alapján lehetséges, így tudományos értelemben vett általánosíthatósága erősen kétségbe vonható (Weber 1998). *A tanulmány ugyan az Inglehart által is alkalmazott módszertani apparátusra épít, ez azonban nem az értékek változásának/fejlődésének céljából történik, hanem azért, hogy egy keresztmetszeti állapotra vonatkozóan értékrendbeli különbségek és eltérések kimutatása váljon lehetővé.*

Haller másik lényeges kritikai észrevétele Inglehart fogalomhasználatára és definícióira vonatkozik. A szerző észrevétele szerint a tradicionális/racionális értékek tengelyét helyesebb volna inkább vallásos/nem vallásos tengely-

ra nevelés a fontosabb elv a gyermeknevelésben. A tengely magas értékei szekularizált/racionális, alacsony értékei pedig tradicionális értékeket jelentenek. Az *önkifejezés értékei* tengely meghatározásakor megvizsgáltam, hogy a kérdezettek mennyire bíznak az emberekben; mennyire érzik úgy, hogy sorsukat képesek befolyásolni; mennyire megengedők a homoszexualitással kapcsolatban; írtak-e már alá petíciót; és fontosnak tartják-e a szólásszabadság védelmét és a kormánydöntésekbe való beleszólást. Az index alacsony értékei a zárt, magas értékei a nyitott gondolkodásra utalnak. Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a használt indexképzési eljárás érzékeny az adatok szórására. Különböző ország-univerzum esetén egy adott országhoz tartozó indexértékek között jelentős különbségek is adódhatnak. Az országok közötti relatív távolságok azonban ebben az esetben is közel azonosak. A tanulmányban közölt ábrák esetében ezért nincsen sok értelme túlzott jelentőséget tulajdonítani annak, hogy egy adott ország esetében pontosan mekkora a vizsgált indexek értéke. Nagyobb értelme van azt vizsgálni, hogy egy adott ország közvetlen szomszédságában mely más országok találhatóak.

⁴ Inglehart ezen a ponton kétségtelenül marxista hagyományokhoz nyúl, ennek megalapozottságával vagy bírálatával azonban ennek a tanulmánynak a keretei között nem foglalkozunk.

nek nevezni, annak leglényegesebb alkotóeleme ugyanis a vallásosság vagy az azzal kapcsolatos jellemzők (Haller 2002: 144)⁵. A túlélés/jólét tengelyen való pozíció pedig lényegében egyfajta tudatos (állam)polgári magatartást (*civic sense*) jelent, mert a tengely leglényegesebb alkotóelemei a közügyekbe való beleszólással és a társadalmi toleranciával kapcsolatosak (Haller 2002: 147). *Az Inglehart-féle értéktengelyek társadalmi evolucionizmusból következő elnevezéseit ezért – az említett kritikai szempontok által vezérelve – megváltoztattam. Úgy gondoltam, hogy a tradicionális/racionális értéktengely jobban interpretálható, ha azt a tradicionális-vallásos/világi-racionális gondolkodás ellenétípárral jelölöm, míg a túlélés/jólét tengelyre a zárt/nyitott gondolkodás megkülönböztetést használtam.*

Inglehart megállapítása szerint az azonos kulturális jellemzőkkel rendelkező országok egymáshoz közel helyezkednek el az értékek változását mutató „térképen” (Inglehart 1997: 335). A szerző elemzése során hat–nyolc kultúrát különböztet meg. Külön kultúrának kezeli a volt kommunista országokat, és az európai kultúrán belül megkülönböztet katolikus, protestáns és angol-szász kultúrákat is. Ez a felosztás véleményem szerint az egyik oldalról túlságosan részletes, a másik oldalról azonban nem elég differenciált: az afrikai, ázsiai és iszlám kultúra ugyanis nincsen pontosan lehatárolva. A Haller-féle kritika pedig kiterít arra, hogy az Inglehart által definiált kultúrák valójában a vallási, nyelvi, politikai és területi eltérések furcsa kombinációi (Haller 2002: 149). *A kultúrák megkülönböztetése során ezért pontosabb „eszköznek” tartottam a Huntington (2006) által megalkotott civilizáció fogalmat, amelyet a szerző kulturális értelemben: értékek, normák, vallási előírások és a hasonló világlátás összességeként definiál* (Huntington 2006: 50).⁶

⁵ A szerző egyébként felveti, hogy az országok ezen a tengelyen való szóródása azt (is) mutatja, hogy mennyire kiépült egy adott országban a jóléti rendszer. Azokban az országokban ugyanis, ahol nincsen jól kiépített szociális védőháló, ott az egyház bizonyos értelemben átveszi a gondoskodást ezek felett a területek felett, és ezek az országok – a gazdasági fejlettségtől függetlenül – magas pontszámokat érnek el ezen a tengelyen. Tipikus példa erre az Egyesült Államok. Saját – ebben a tanulmányban külön nem közölt – elemzéseim egyébként az európai országokra vonatkozóan is megerősítik ezt a feltevést.

⁶ A szerző nyolc civilizációt különböztet meg egymástól, a kínait, a japánt, a hindut, az iszlámot, az ortodoxot, a nyugatit, a latin-amerikait, és az afrikait. A felsorolásból látható, hogy a kultúrák egyik meghatározó ereje a vallás, bár nem mindegyik vallás köthető egyértelműen civilizációhoz. *„Weber öt »világvallása« közül négy – a kereszténység, az iszlám, a hinduizmus és a konfucianizmus – fő civilizációkhoz kapcsolódik. Az ötödik, a buddhizmus azonban nem. (...) a buddhizmust részben az őshonos kultúrához igazították (Kínában például a konfucianizmushoz és taoizmushoz), vagy beolvasztották, illetve elnyomták.”* (Huntington 2006: 61–62). Az országok besorolásánál alapvetően Huntington felosztását vettem alapul. Kérdéses esetekben (például a volt Jugoszlávia területén létrejött államok) a legnagyobb vallási felekezet képezte a besorolás

Végül – és ez Haller kritikájának dolgozatom szempontjából harmadik lényeges észrevétele (Haller 2002: 150) – fontos megjegyezni, hogy az elemzést kizárólag makroszinten végeztem el. Az eredmények értelmezésekor – annak érdekében, hogy ne essünk az ökológiai tévedés csapdájába – ezt a tényt mindig fontos szem előtt tartani. A tanulmányban közölt megállapításokat ezért nem lehet egyéni szintre vonatkoztatni.

2. Valóságos térképek és értéktérképek

Amikor valaki térkép segítségével igyekszik tájékozódni, akkor a legfontosabb, a saját pozíciójának azonosítása. Ez egyrészt történhet úgy, hogy önmagunkat közvetlen környezetünkhöz képest helyezzük el, másrészt a segítségünkre lehetnek bizonyos abszolút koordináták (égtájak szélességi/hosszúsági körök vagy GPS-koordináták), amelyek segítségével „betájolhatjuk” a térképet. Nagyjából hasonló a helyzet, amikor az értékekről rajzolt „térképen” szeretnénk tájékozódni. Kézenfekvő, ha saját pozíciónkat a (földrajzi vagy kulturális értelemben) környező országokhoz képest határozzuk meg, a „térkép betájolásánál” pedig az adatok közti általános (elméletileg vagy empirikusan meghatározott) összefüggés nyújthat segítséget.

Az 1. ábrán a *tradicionális-vallásos/világi-rationális gondolkodás* és a *zárt/nyitott gondolkodás* „terében” helyeztük el a WVS 5. hullámában szereplő 44 országot. Az ábrán látható, hogy Magyarország a hasonló, *nyugati* kultúrájú országtömb periferiáján, az ortodox kultúrájú országok közelében található. A vizsgált két dimenzióban a magyarok közelebb állnak a bolgárok vagy a Moldovai Köztársaságban élők gondolkodásához, mint a földrajzi értelemben hozzánk közelebb lévő Szlovéniához⁷. A térkép „tájolását” illetően – az adatok között lévő általános összefüggés alapján – megállapítható, hogy a magyar értékrend viszonylag szekularizált és meglehetősen zárt⁸. A magyar társadalom világviszonylatban is zárt gondolkodásúnak számító jellemzőjével több szakértő egyetért. Füstös és Szokolczai (1999) kutatásai igazolták, hogy Magyarországon 1978 és 1998 között változatlanul a béke és

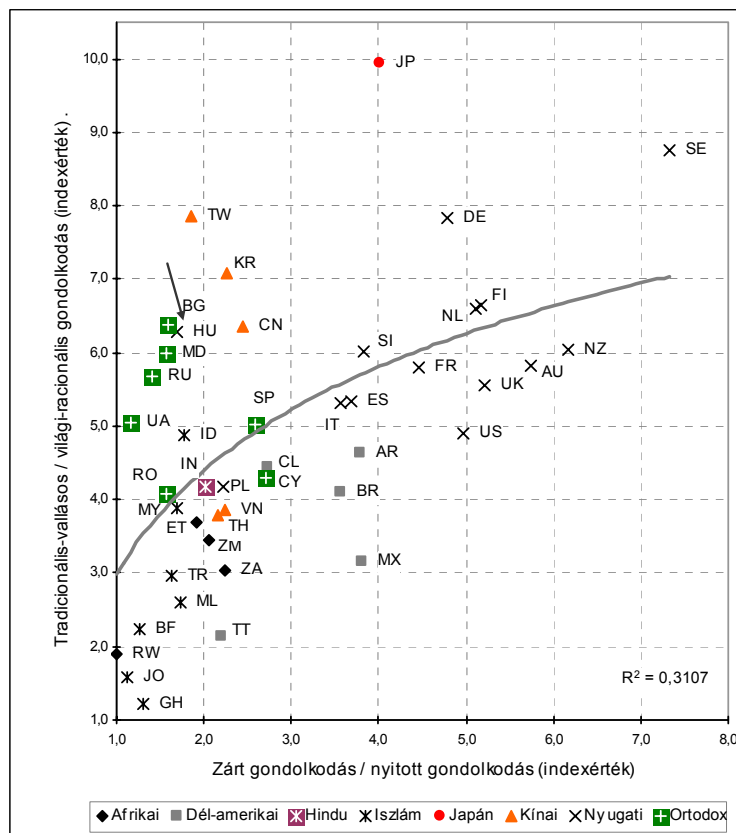
alapját: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.

⁷ A nyugati kultúrához tartozó országok közül figyelemre méltó még Lengyelország, amely szintén rendhagyó módon viselkedik. A nyugati kultúrájú államokhoz képest kevésbé jellemző rá ugyanis a világi-rationális, ugyanakkor zártabb gondolkodású társadalom.

⁸ Az, hogy Magyarországra a zárt gondolkodás jellemző, nemcsak akkor igaz, ha hazánkat a világ országaival hasonlítjuk össze, hanem akkor is, ha kifejezetten az európai (nem feltétlenül jelenti egyúttal a *nyugati* kultúrát is) országokkal vetjük össze. Az 1. ábrát ezért nemcsak a WVS 5. hulláma, hanem a *European Values Study (EVS)* 2008-as adatai alapján is elkészítettem (lásd 3. számú függelék).

biztonság értékeit tartotta a legfontosabbnak a közvélemény. Hofstede kulturális értékei alapján pedig egy 2006-os kutatás a magyarokra nemzetközi viszonylatban is jellemző bizonytalanság-kerülés és rövid távú gondolkodás jellemzőit állapítja meg (Neuman-Bódi–Hofmeister-Tóth–Kopp 2008).

1. ábra. A világ 44 társadalmának pozíciója a tradicionális-vallásos/világi-rationális gondolkodás és a zárt/nyitott gondolkodás által kirajzolt értéktérben

Forrás: WVS 5. hullám

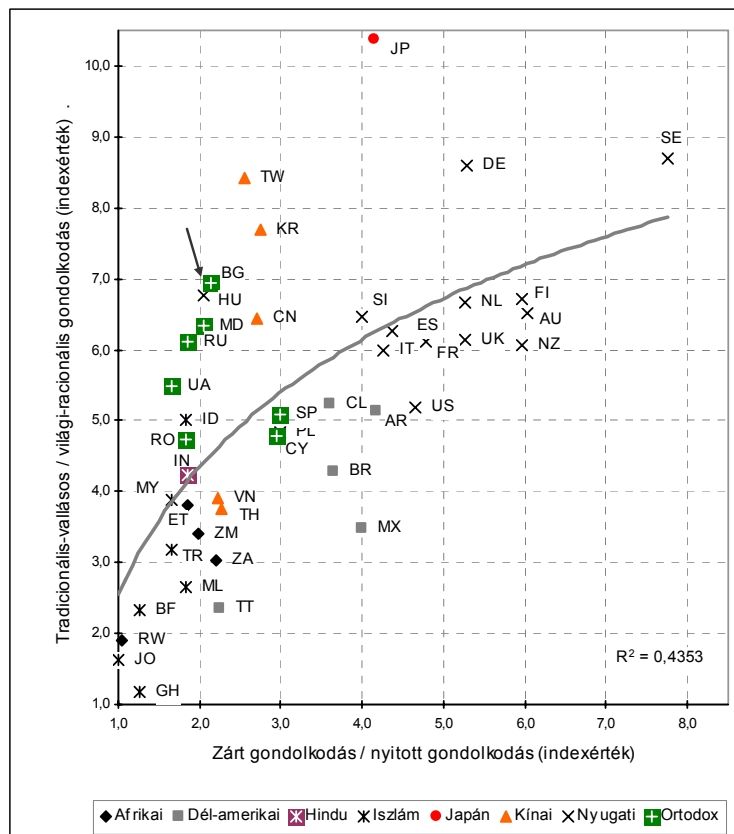
Megjegyzés: A tengelyek z-score-ok összegeként álltak elő (ld. 3. lábjegyzet), és a logaritmusos modell illesztésének érdekében az indexértékeket pozitív értéktartományba transzformáltam. Az országokat jelölő betűkombinációk feloldása a Függelék F1. táblázatában található.

Az értékek természetesen erős kapcsolatot mutatnak a társadalmi jellemzőkkel. Inglehart (1997: 134) részletesen foglalkozik az életkor és az iskolázottság hatásával. Adatokkal is alátámasztja, hogy a fiatalabb életkori kohorszok és az iskolázottabb társadalmi rétegek között magasabb a posztmaterialisták (nyitott gondolkodásúak) aránya. Mivel elemzési egységeinket országok képzik, elképzelhető, hogy az egyes társadalmak eltérő szerkezete befolyásolja az országok pozícióját az értékek térképén. Azért, hogy az országokat szociológiai értelemben „közös nevezőre” hozzuk, megvizsgáltam, hogy az 1. ábrán megjelenített kétdimenziós térben módosul-e az egyes országok pozíciója, ha életkor és iskolázottság szerint országonként azonos csoportokat vizsgálunk.

A 2. ábrán minden országban a 35 év alattiakat válaszait vettem figyelembe a már ismert kétdimenziós értéktérkép előállításához. A 3. ábrán pedig hasonló logikával csak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők válaszait vizsgáltam. Az adatok mindkét ábrán visszatükrözik az elméleti megfontolásokból eredő várakozásainkat. A fiatalok, valamint az iskolázottak között egyaránt valamivel magasabb a világi-rationális és a nyitott gondolkodás, mint az egész népességben. Az adatok közötti általános érvényű összefüggés is javul a „szelektált” változókat tartalmazó modellekben, a logaritmikus modell illeszkedése ugyanis a teljes népesség adatait tartalmazó modellhez képest mindkét esetben magasabb.

Magyarország esetében a „térképen” való elhelyezkedés szempontjából az életkor szerinti „válogatás” (2. ábra) nem sokat módosít az ország zárt/nyitott gondolkodást mutató tengelyen felvett pozícióján. Jelentős pozitív változás regisztrálható azonban, ha a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között futtatjuk csak le az elemzést (3. ábra). Ugyanakkor a magyar adatpont ebben az esetben is meglehetősen távol van a nyugati kultúra középpontjától, de már nem „kötődik” annyira az ortodox kultúrához. Mindazonáltal megállapítható, hogy a Magyarországra jellemző zárt, magába forduló gondolkodásmód nem csak a nyugati kultúra magpontjától esik messze, hanem az ország társadalmi összetételéből sem következik. A bizonyos értelemben életkortól és iskolai végzettségtől megtisztított érték-adatok lényegében nem változtatnak az ország pozícióján.

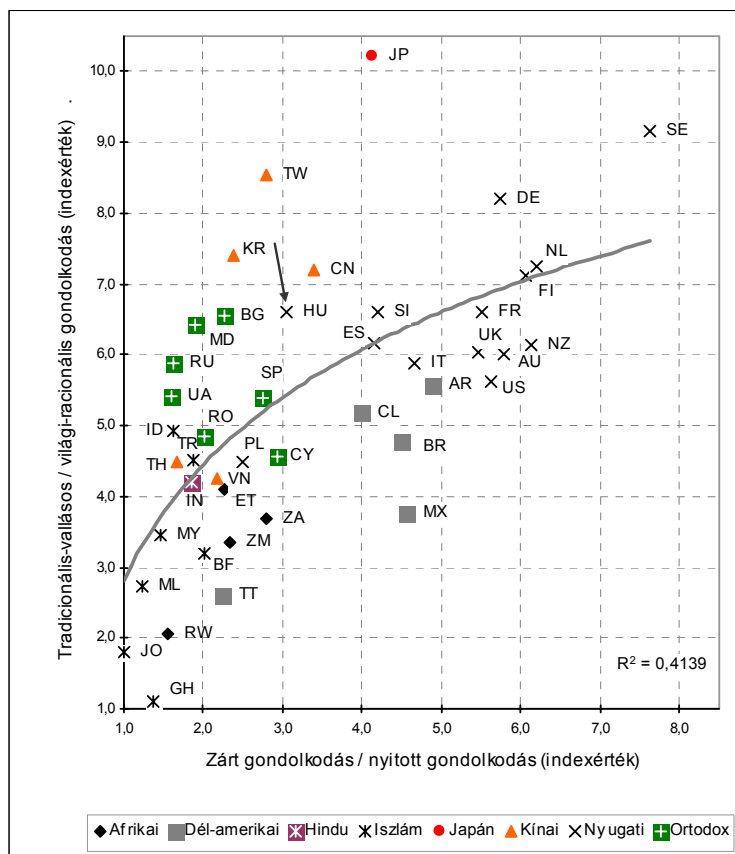
2. ábra. A 35 év alatti népességre számított pontszámok a tradicionális-vallásos/világi-racionális gondolkodás és a zárt/nyitott gondolkodás által kirajzolt értékterben

Forrás: WVS 5. hullám

Megjegyzés: A tengelyek z-score-ok összegeként álltak elő (ld. 3. lábjegyzet), és a logaritmusos modell illesztésének érdekében az indexértékeket pozitív értéktartományba transzformáltam. Az országokat jelölő betűkombinációk feloldása a Függelék F1. táblázatában található.

3. ábra. A felsőfokú végzettséggel rendelkező népességre számított pontszámok a tradicionális-vallásos/világi-rationális gondolkodás és a zárt/nyitott gondolkodás által kirajzolt értékterben

Forrás: WVS 5. hullám

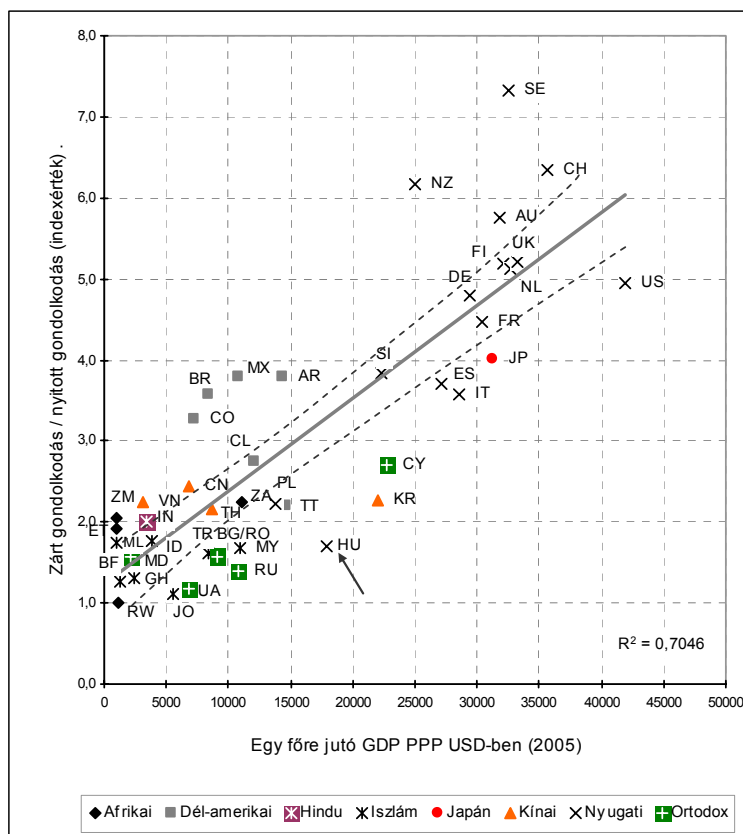
Megjegyzés: A tengelyek z-score-ok összegeként álltak elő (ld. 3. lábjegyzet), és a logaritmikus modell illesztésének érdekében az indexértékeket pozitív értéktartományba transzformáltam. Az országokat jelölő betűkombinációk feloldása a Függelék F1. táblázatában található.

Az eddigiekben az eltérő társadalm szerkezetben kerestem az okát annak, hogy Magyarország a zárt/nyitott gondolkodást mérő értéktengelyen messzire sodródott a nyugati kultúrájú országok többségétől. Egy másik lehetséges magyarázat az értékek gazdasági fejlettséggel történő összevetése. Inglehart felvetése szerint ugyanis a gazdasági környezet meghatározza az értékválasztást (Inglehart 1997: 33). Az ingleharti megállapítást az empirikus vizsgálat számára alkalmassá téve: minél gazdagabb egy ország, annál magasabb pontszámokkal kell rendelkeznie a *tradicionális-vallásos/világi-rationális gondolkodás* és a *zárt/nyitott gondolkodás* elnevezésű tengelyeken.⁹

Ha az országok értéktengelyeken felvett pozícióját a dollárban (USD) számított, vásárlóerő-paritás alapján (PPP) meghatározott, egy főre jutó GDP-jükkel hasonlítjuk össze, akkor megállapítható, hogy Magyarország a GDP-jéhez képest jóval *zártabb* gondolkodású társadalom (4. ábra). A magyar adatpont ugyanis jóval a két változó között mutatkozó általános összefüggést kifejező egyenes alatt található. Egyúttal a magyarok esetében tér el leginkább a GDP-től a *zárt/nyitott gondolkodás* tengelyen felvett pontérték. A GDP-hez viszonyítva ugyanakkor már kevésbé mondható kiugrónak a magyar adatpont a *tradicionális-vallásos/világi-rationális értékek* dimenzióban (5. ábra), bár megállapítható, hogy a GDP-hez képest Magyarországra jobban jellemző a *világi-rationális* gondolkodásmód. Magyarország rendhagyó pozíciója tehát nem következik az ország gazdasági fejlettségéből. Sőt, éppen ellenkezőleg, a magyar adatpont esetében a gazdasági fejlettséghez képest jóval *zártabb gondolkodásról* beszélhetünk.

⁹ Ezzel a kijelentéssel az adatok között lineáris összefüggést feltételezünk. Az eredeti elmélet alapján helyesebb volna a *világi-rationális* értékek és a GDP között *logaritmikus*, míg az *önkifejezés* értékei és a GDP között *exponenciális* összefüggést feltételezni. Az elmélet szerint ugyanis a szekularizáció folyamata egy bizonyos gazdasági fejlettség után nem folytatódik, a nyitott társadalommá válás folyamata pedig nem kezdődik meg. Az empirikus evidenciák azonban mindkét esetben azt mutatják, hogy a lineáris illeszkedés bír a legnagyobb magyarázóerővel.

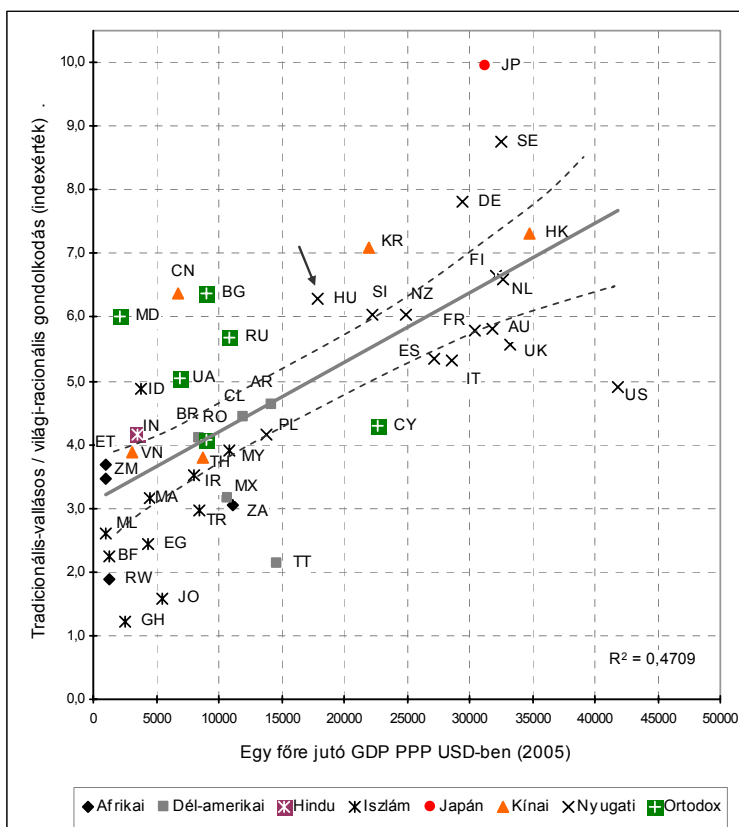
4. ábra. A zárt/nyitott gondolkodás értéktengely kapcsolata az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számított GDP-vel

Forrás: x tengely: *Human Development Report, 2007/2008* (United Nations 2007); y tengely: WVS 5. hullám.

Megjegyzés: x tengely: A vásárlóerő-paritás alapján meghatározott, dollárban (USD) számított, egy főre jutó GDP. Az ábrán szaggatott vonallal jelöltem azt a konfidencia-intervallumot, amely között a regressziós egyenes 95% valószínűséggel megtalálható. Az országokat jelölő betűkombinációk feloldása az *F1. táblázat*ban található.

5. ábra. A tradicionális-vallásos/világi-rationális értéktengely kapcsolata az egy főre jutó vásárlóerő-paritáson számított GDP PPP-vel

Forrás: x tengely: *Human Development Report, 2007/2008* (United Nations 2007); y tengely: WVS 5. hullám.

Megjegyzés: x tengely: A vásárlóerő-paritás alapján meghatározott, dollárban (USD) számított, egy főre jutó GDP. Az ábrán szaggatott vonallal jelöltem azt a konfidencia-intervallumot, amely között a regressziós egyenes 95% valószínűséggel megtalálható. Az országokat jelölő betűkombinációk feloldása az *F1. táblázatban* található.

Érdekes az értéktérképen felvett aktuális pozíciók időbeli elmozdulását is megvizsgálni¹⁰. A WVS 4. és 5. hulláma között a vizsgált országok többségében 5-6 év telt el. A 6. ábrán bizonyos országok esetében mindkét hullám adatait megjelenítettük. Az ábrázolás célja egyrészt az értékek országonkénti eltéréseinek időbeli nyomon követése, másrészt pedig mivel, a 4. hullámban az európai országok jóval szélesebb spektrumban szerepeltek, ezért lehetőségünk van arra, hogy a magyar adatokat összevegyük a 4. hullám szlovák vagy cseh adataival. Magyarország a WVS adatfelvétel 4. és 5. hulláma között eltelt egy évtizedben¹¹ szekularizáltabb és nyitottabb lett, ami megfelel ugyan az előzetes várakozásoknak¹², de még az 5. hullám friss magyar adata is meglehetősen messze található a 4. hullámban mért szlovák és cseh adatoktól.

Az eddig bemutatott „térképek” tanulsága szerint a magyar értékrendre rendhagyóan jellemző *zárt gondolkodás* sem az ország egyes társadalmi-demográfiai jellemzőivel, sem gazdasági fejlettségével nem hozható közvetlen összefüggésbe. Az értékek időbeli változásának vizsgálata is azt mutatja, hogy Magyarország stabilan a *nyugati* kultúra magjától távol található, főként a *zárt/nyitott gondolkodás* értéktengelyen elért alacsony pontszám következtében. Ez a tény megkívánja, hogy egy kicsit részletesebben is megvizsgáljuk ennek az absztrakt tengelynek az elemeit képző primer változókat. Ha minden *nyugati* kultúrához tartozó ország adatpont koordinátájából kivonjuk a magyar adatpont koordinátáját, és ezt meg tesszük nemcsak a *zárt/nyitott gondolkodás* értéktengely, hanem annak mind az öt alkotóeleme esetében is, akkor Magyarország nyugati kultúrától való távolsága regresszió elemzés segítségével is elemezhető. Az elemzés célja ebben az esetben annak vizsgálata: vajon a *zárt/nyitott gondolkodás* értéktengelyen a – *nyugati* kultúra középpontjától távolra került – magyar adatért az index melyik dimenziója felelős. Pontosabban, az érték-index (*zárt/nyitott gondolkodás*) dimenziói közül van-e olyan, amely felelőssé tehető ezért az eltérésért, és van-e olyan, amelynek szerepe esetleg elhanyagolható. Regressziós elemzésünk eredményei megerősítették azt, hogy Magyarország zárt gondolkodásáért a *zárt/nyitott gondolkodás* értéktengely mind az öt alkotóeleme egyaránt felelőssé tehető.¹³

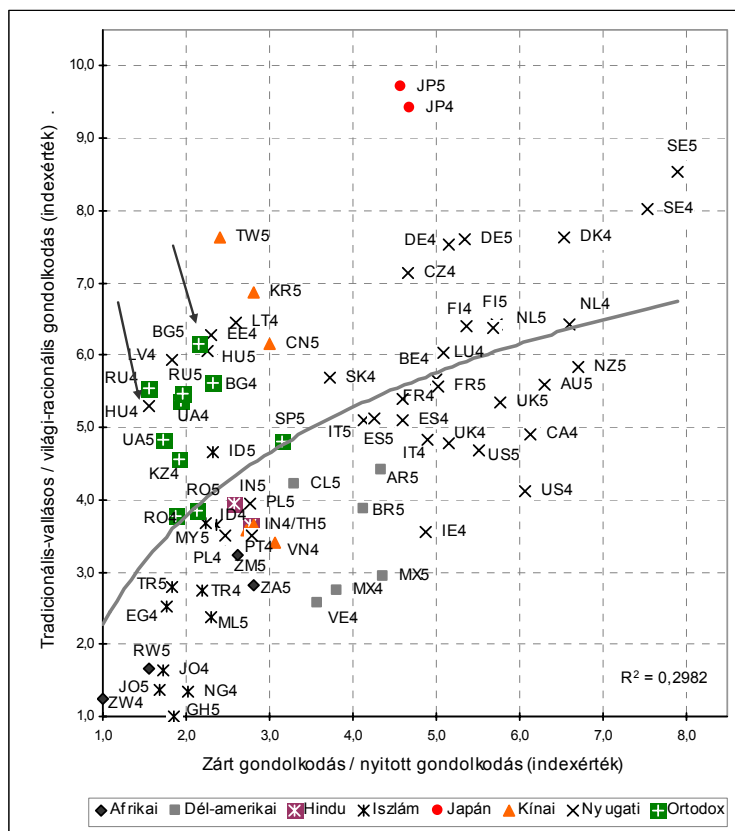
¹⁰ A változások irányából lehetne elvileg „ellenőrizni” az ingleharti elmélet „fejlődési” irányra vonatkozó állítását.

¹¹ A WVS 4. hullámának magyar adatfelvételét 1999-ben a Szonda-Ipsos Média-, Vélemény- és Piackutató Intézet végezte, a WVS 5. hullámának magyar adatfelvételére pedig 2009-ben került sor a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet közreműködésével.

¹² A változás ugyanakkor nem magától értetődő. A *zárt/nyitott gondolkodás* értéktengelyen ugyanis 1981 és 1990 között (WVS 1. és 2. hulláma) Dél-Afrika mellett egyedül Magyarország mozdult el visszafelé (Inglehart 1997: 336).

¹³ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy mind az öt magyarító változóhoz tartozó szignifikancia érték 5% alatti szinten különbözött a nullától. Az elemzésbe egyébként 29 ország adatai kerültek be, és a WVS 4. hullámának adataival dolgoztam, így tudtam csak elérni ezt a viszonylag elfogadható elemszámot.

6. ábra. A világ 55 társadalmának pozíciója a tradicionális-vallásos/világi-rationális gondolkodás és a zárt/nyitott gondolkodás által kirajzolt értéktérben – elmozdulások 5-6 év leforgása alatt

Forrás: WVS 4. és 5. hullám

Megjegyzés: A tengelyek z-score-ok összegeként álltak elő (ld. 3. lábjegyzet), és a logaritmusos modell illesztésének érdekében pozitív irányba transzformáltam őket.

Bizonyos országok esetében csak egy adatpont volt megjeleníthető. Csak a WVS 5. hullámában szereplő országok: AR, AU, BR, CL, CN, ET, GH, KR, ML, MY, NZ, RW, SP, TH, TW, ZA, ZM. Csak a WVS 4. hullámában szereplő országok: BE, CA, CZ, DK, EE, EG, IE, KZ, LT, LU, LV, NG, PT, SK, VE, ZW. Az országokat jelölő betűkombinációk feloldása a Függelék F1. táblázatában található.

3. Nyugat és kelet határán

Az eddigi kutatómunka során a legfőbb megállapításom az volt, hogy Magyarország valahol nyugati és keleti értékszerkezet határán helyezkedik el. Ez a megállapítás egyébként nem csak értékszerkezeti jellemző, korábbi – főként történeti – munkák is felhívták a figyelmet arra, hogy a magyar történelem egyszerre viseli magán a keleti és nyugati társadalmi fejlődés jellegzetességeit. „*A nyugati típusú feudalizmusra éppen az jellemző (...), hogy legfőbb szerkezeti alapelemei szerves spontaneitással, alulról épültek fel. A »társadalom« belső rendező elvei dominánsak voltak az »állammal« szemben*” (Szücs 1983: 60–61). Magyarországon azonban „*korán kiburjázott egy aránytalanul széles nemesség, mely hamar rendi öntudathoz és autonómiához jutva, hűbéri áttételek nélkül vette át a regionalizmus korai feudális állami keretét, a megyét; egyben rendileg le is blokkolva a lokális jogszerűségnek azt az »alulról felfelé« áramlását, melynek kerete Nyugaton a hűbéri territórium volt.*” (Szücs 1983: 62) A tanulmány érvelése szerint egyébként míg nyugaton a társadalmi folyamatok határozzák meg az állam működését, addig keleten az állam működése határozza meg a társadalmi folyamatokat. A „szabadság kis köreinek” eltérő irányú eredeztetése kapcsán nem nehéz észre venni a hasonlóságot a zárt/nyitott gondolkodás fogalmával, amelynek központi gondolata szintén a szabadság (legyen szó akár véleménynyilvánításról, bizalomról vagy akár toleranciáról).

Történelmi folyamatokat egyébként viszonylag körülményes statisztikai elemzések tárgyává tenni. Maga Szücs Jenő a városi polgárság és a feudális társadalmi struktúra bizonyos értelemben vett szemben állása kapcsán említ olyan ismérveket, amelyek a megfelelő áttételek megtalálásával felhasználhatóak statisztikai összefüggések vizsgálatához is. „*Végül is Magyarország alkatáról a Nyugattal való viszonylatban a legtöbbet az olyan száraz tények vallanak, hogy itt a középkor végén minden száz-huszonötödik ember volt nemes, míg például Franciaországban minden századik, ugyanakkor csak minden negyvenöt-ötvenedik volt szabad polgár, míg Franciaországban minden tizedik.*” (Szücs 1983: 67)

A városi polgárok aránya ugyan viszonylag körülményesen lenne vizsgálható, a polgársággal összefüggésbe hozható középkori egyetemek alapításának időpontja azonban viszonylag egzaktul meghatározható (*F2. táblázat*). A jelenleg érvényes földrajzi határok figyelembe vételével összegyűjtöttem azt, hogy egy adott országban mikor (melyik évben) jött létre először egyetem. Általánosságban¹⁴, azokban az országokban nyitottabb a gondolkodás,

¹⁴ A 15. század végéig alapított egyetemek figyelembe vételével.

amelyekben korán megjelentek az egyetemek (és feltehetőleg a polgárság is erősebb volt). Bár hozzá kell tenni, hogy Prágában, Krakkóban, Bécsben és Pécsen közel azonos időben történt az első egyetem alapítása, a zárt/nyitott gondolkodás tekintetében azonban mégis egymástól nagyon eltérő országokról van szó. Összességében azonban az első egyetem alapítása nem a legalkalmasabb indikátora a történelmi eredetű keleti és nyugati gondolkodás elterjedtségének, hiszen az első holland egyetemet körülbelül azonos időben alapították Leidenben, mint a litván vilniusi egyetemet.

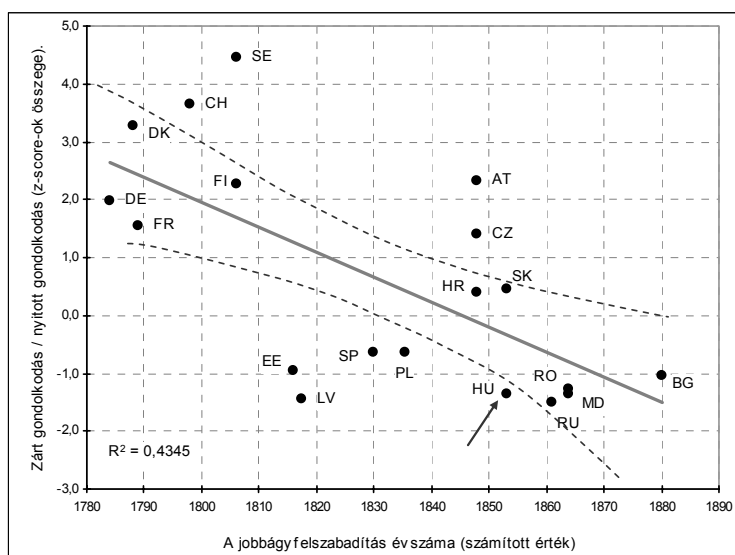
Az eltérő nyugati és keleti társadalomtörténeti folyamatoknak egy másik mutatója lehet a jobbágyfelszabadítás ideje. A jobbágyság intézménye definíció szerint olyan alárendelt viszonyt tartalmaz, amely ellenkezik a nyugati típusú demokratikus modellel, ráadásul a jobbágyság a szabad munkaerő megkötése miatt gátját is képezte a kapitalista fejlődésnek. A 7. ábrán a zárt/nyitott gondolkodás indexértékét vettem össze azzal, hogy melyik évben szűnt meg a jobbágyság a jelenlegi országhatárokat jelentő földrajzi területen. Ez az évszám bizonyos országok – Németország, Románia, Lengyelország, Litvánia – fiktív, mert több évszám átlagát jelenti¹⁵. Az ábráról megállapítható, hogy minél hamarabb váltak egy ország lakosai legalább filozófiai értelemben egyenlővé, és ezzel párhuzamosan minél hamarabb gördültek el az akadályok a tőkés fejlődés útjából, annál nyitottabb gondolkodás jellemző az adott országra. Az ábra különös érdekessége, hogy az országok három csoportba tömörülnek: nyugati (bal felső sarok), keleti (jobb alsó sarok) és középső országok. Figyelemre méltó, hogy Magyarország Románia, Moldova és Oroszország közelében található.

Természetesen abban az esetben, ha társadalomtörténeti adatokkal vetjük össze a zárt gondolkodás/nyitott gondolkodás indexértékét, akkor minden olyan esetben, amikor a választott történelmi indikátor kapcsolatba hozható a modernizációval, szignifikáns összefüggésre számíthatunk.¹⁶ Véleményem szerint azonban az ilyen jellegű történelmi magyarázóelveknek nem egy bizonyos irányú összefüggés kimutatásában, hanem Magyarország pozíciójának azonosításában van jelentősége. Ebből a szempontból a 7. ábra információtartalma abban áll, hogy bár Magyarországon a modernizáció társadalom-történeti gátjai körülbelül a többi közép-európai országgal egy időben szűntek meg, a magyar gondolkodás mégis a régió országaihoz képest zártabb, ebben a tekintetben pedig inkább az ortodox (keleti) kultúrához hasonlatos.

¹⁵ Történelmi típusú magyarázatok keresését éppen ezért igazán eredményesen regionális adatok használatával lehetne végezni (Tabellini 2005).

¹⁶ A jobbágyfelszabadítás évszáma egyébként a tradicionális-vallásos/világi-racionális gondolkodás indexértékkel szignifikáns pozitív kapcsolatot mutat.

7. ábra. A zárt/nyitott gondolkodás összefüggése a jelenlegi országhatárok között történt jobbágyfelszabadítás évszámával – mint a városi polgárság egyik jelzőszámával

Forrás: x tengely: <http://en.wikipedia.org/wiki/Serfdom> és <http://de.wikipedia.org/wiki/Leibeigenschaft>. (A letöltés dátuma: 2010. február 20.) y tengely: WVS 4. és 5. hullám.

Megjegyzés: x tengely: Az évszámok bizonyos országok esetében „fiktív” évszámok (több időpont átlaga). y tengely: A zárt/nyitott gondolkodás értéktengelyen felvett pontérték átlaga a WVS 4. és 5. hullámában (a z-score-ok összege nincs pozitív értéktartományba transzformálva).

4. Néhány lehetséges magyarázat

A zárt gondolkodás egyik lehetséges oka természetesen a szegénység. Inglehart (1997) kutatásai is alátámasztják, hogy egy adott ország értékei erős kapcsolatot mutatnak az ország anyagi jólétével. Fontos azonban azt is megjegyezni, hogy önmagában a szegénység sok esetben csak ürügy bizonyos dolgok elvégzésének elmulasztására vagy halogatására (Banfield 1958: 35). A 4. ábrán egyébként éppen az volt látható, hogy Magyarország a GDP-vel mért gazdasági fejlettségéhez képest zártabb gondolkodású ország. A továbbiakban két másik lehetséges magyarázatot vizsgálok. Először is a *műveltség*et, amely részben szintén összefüggésbe hozható a szegénységgel, ezen túl azonban feltételezhető, hogy az, aki nincs kellő mennyiségű információval

ellátva a külvilágról, nem is érdeklődik kellőképpen annak eseményei iránt. Ezért az objektív értelemben vett szűk látókör az értékek szintjén is megjelenik a zárt, önmagába forduló gondolkodásmódban. A második magyarázatlehetőség a *túlterheltség*. Ebben az esetben érvelhetünk úgy, hogy mivel a zárt gondolkodás egyfajta önkiteljesedést is jelent (és mint ilyen szabadidő igényes), abban az esetben azonban, ha a megélhetés biztosítása sok időt vesz igénybe, természetes a zárt gondolkodás kialakulása¹⁷.

A két, most felvetett lehetséges magyarázat között egyébként fundamentális felfogásbeli különbség van. Ha a műveletlenséget hozzuk kapcsolatba a zárt gondolkodással, akkor a befelé forduló gondolkodásért az *egyént* tesszük felelőssé (akkor, ha minden országban kontrolláljuk az intézményi lehetőségeket). Ennek a típusú megközelítésnek az ellentéte, ha a *társadalmi körülményeket* tesszük felelőssé a zárt gondolkodásmóderért, és azt állítjuk, hogy bizonyos egyéneken kívüli országspecifikus adottságok eredménye az önmagába forduló gondolkodásmód.

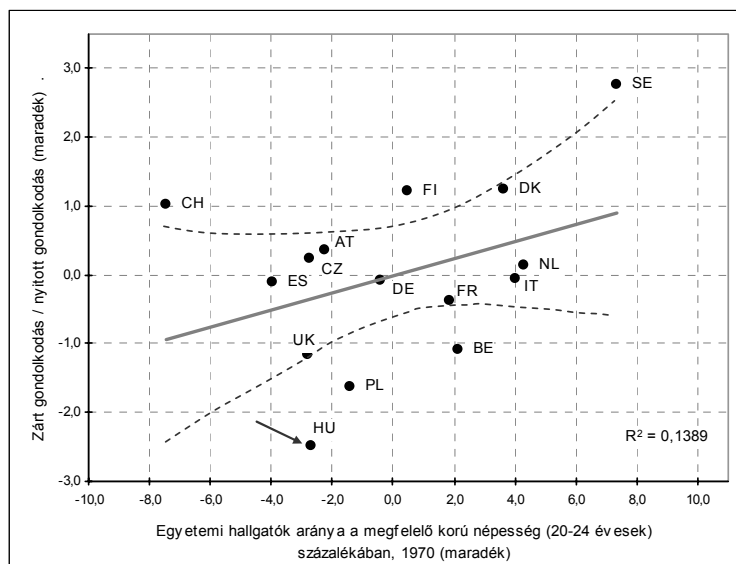
A műveletlenséget az egyetemi hallgatók arányával, a túlterheltséget a ledolgozott munkaórákkal mértem. Természetesen mindkét indikátor (miként a zárt/nyitott gondolkodás is) erősen összefügg az ország modernizáltságával. Ezen kívül a műveletlenség esetében az *intézményi adottságokat*, a túlterheltség esetében pedig a *hatékonyságot*, mint a választott indikátort szisztematikusan torzító tényezőket is kezelni kell. Mivel mindkét zavarótényező kapcsolatba hozható a gazdasági fejlettséggel azt a megoldást választottam, hogy ebben az elemzési egységben használt összes indikátort (egyetemi hallgatók aránya; évente ledolgozott átlagos munkaórák száma; a zárt/nyitott gondolkodás indexe) regressziós elemzés segítségével két komponensre bontottam. Egyrészt egy, az adott ország GDP-jével magyarázható részre, és egy ettől független tényezőre, majd a GDP-től független (sztenderdizálatlan maradék) komponenssel dolgoztam tovább.

Megoldandó kérdés még, hogy az egyes indikátorok melyik évből származzanak. A zárt/nyitott gondolkodás indexérték adott volt. A megfelelő korú népesség arányában számolt egyetemi hallgatók százalékos megoszlása esetében azért választottam az 1970-es évet, mert a felsőoktatási expanzió gyakorlatilag minden országban az 1960/70-es évektől kezdődött meg (Tomka 2009: 458). Ez előtt az időpont előtt az egyetemi hallgatók aránya Európán belül egységesen alacsony volt, ami azt is jelentette, hogy az adatoknak minimális szórásuk volt. A rendelkezésemre álló nemzetközi adatok közül (Tomka 2009: 290) az évente ledolgozott átlagos munkaórák száma

¹⁷ Másik kérdés, hogy a hosszabb munkaidő az alacsonyabb hatékonyság következménye is lehet.

esetében a legkorábbi olyan időpont, ahol Magyarország is szerepelt 1980 volt, így itt ezt az adatot használtam. A GDP esetében pedig a lehető legkorábbi, a vizsgált országcsoportra egységesen rendelkezésre álló évet választottam (Tomka 2009: 255), így adódott az 1890-es dátum. Az évszámok kiválasztásánál, az oksági jellegű következtetések miatt, az időbeli konzisztencia fenntartása is szempont volt. A zárt/nyitott gondolkodás indexértékhez képest mindkét magyarázóváltozó korábbi évből származott, azok mérését pedig a GDP előzte meg.

8. ábra. A zárt/nyitott gondolkodás összefüggése az egyetemi hallgatók arányával – mint a műveletlenség egyik jelzőszámával

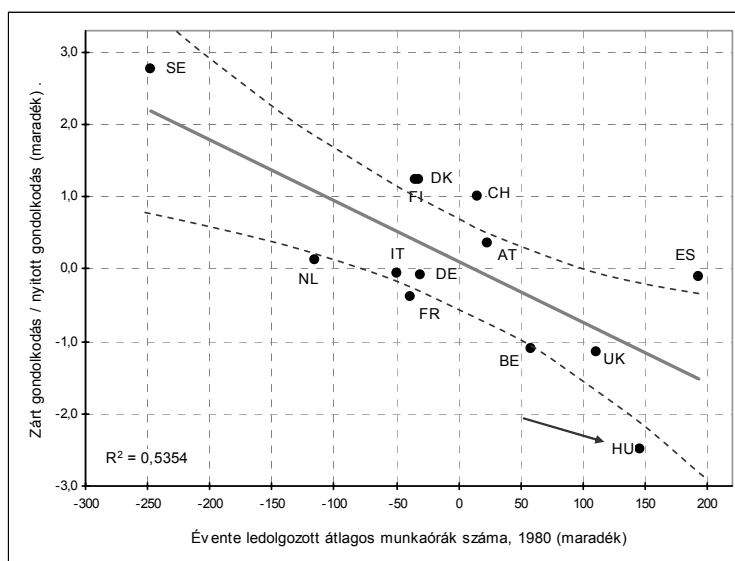
Forrás: x tengely: Tomka (2009: 458); y tengely: WVS 4. és 5. hullám.

Megjegyzés: x tengely: a GDP hatásától függetlenített adatokból számított mutató. y tengely: a zárt/nyitott gondolkodás értéktengelyen felvett pontérték átlaga a WVS 4. és 5. hullámában; a GDP hatásától függetlenített adatokból számított mutató.

Az eredményeket a 8. és 9. ábrák mutatják. Ezekről megállapítható, hogy akár belső (egyéni), akár külső (társadalmi) okokra vezetjük vissza a zárt gondolkodásmódot, a magyar adatpont mindkét esetben „szélsőséges” érték. A GDP hatásától megtisztított, egyetemi hallgatókat mutató arányszám és szintén a GDP hatásától független ledolgozott munkaórák mutatójához képest

Magyarországon erősebb a zárt gondolkodás (alacsonyabb az indexérték). A vizsgálatba bevont országokra egyébként a kiinduló hipotézisnek megfelelő összefüggést kaptunk (a műveletlenség esetében pozitív, a túlterheltség esetében negatív), és a kapcsolat független a modernizációtól.

9. ábra. A zárt/nyitott gondolkodás összefüggése az évente ledolgozott átlagos munkaórák számával – mint a túlterheltség egyik jelzőszámával

Forrás: x tengely: Tomka (2009: 290); y tengely: WVS 4. és 5. hullám.

Megjegyzés: x tengely: a GDP hatásától függetlenített adatokból számított mutató. y tengely: a zárt/nyitott gondolkodás értéktengelyen felvett pontérték átlaga a WVS 4. és 5. hullámában; a GDP hatásától függetlenített adatokból számított mutató.

5. Összefoglalás

Ebben a tanulmányban jól kidolgozott, elméleti megfontolások alapján kialakított értéktengelyek (Inglehart 1997) alapján „rajzolt értéktérképet” vizsgáltam. Legfőbb megállapításom az volt, hogy a magyar gondolkodás *zárt* és *szekularizált*. A szekularizált gondolkodás tekintetében Magyarország nem tekinthető rendhagyónak a nyugati kultúrához tartozó országok között. A hazánkra jellemző zárt gondolkodásmód azonban sem kulturális jellem-

zökből, sem a gazdasági fejlettségéből nem következnek, de nincsen kapcsolatban az ország társadalomszerkezetével sem, ugyanakkor időben változatlan jellemzőről van szó. A magyarországi zárt gondolkodásnak feltehetően történelmi okai vannak, hiszen Magyarországot történelme során egyaránt érték nyugati és keleti történelmi-kulturális hatások. A tanulmány második egységében ezért – kísérletképpen – lépéseket tettem a magyarító modellek irányába. Ezek a modellek azonban még kísérleti stádiumban vannak. Bár az eredmények elméletileg magyarázhatóak és a kiindulási hipotéziseknek megfelelő irányúak, azért hogy az eredményeket igazán robusztusnak lehessen tartani, tovább kell gondolkodni a jelzett elméleti és módszertani problémákon. Eredményeimmel a magyarországi zárt gondolkodás tényének feltáráshoz és több szempontból történő megvilágításához kívántam hozzájárulni. Sem a dolgozat első, sem a dolgozat második részében közölt adatok és elemzések nem alkalmasak arra, hogy a magyarországi zárt gondolkodás tényét, bizonyos reformok, szükséges intézkedések elmulasztására, vagy öngigazolással mintegy mentséggént hozzuk fel. Ennek az elemzésnek a jelentőségét azonban abban látom, hogy a magyar értékszerkezetnek a zárt gondolkodást jelentő ismérve más közép-európai országokkal ellentétben inkább mutat kapcsolatot az *ortodox* kultúrára jellemző és ebben az értelemben „keleties” gondolkodásmóddal.

IRODALOM

- Banfield, E. C. 1958: *The moral basis of a backward society*. Chicago: The Free Press.
- Füstös L. – Szakolczai Á. 1999: Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977–1998). In: *Szociológiai Szemle*, 9. évf. 3. sz.
- Haller, M. 2002: Theory and method in the comparative study of values—critique and alternative to Inglehart. In: *European Sociological Review*, vol. 18, no. 2, 139–158. p.
- Huntington, S. P. 2006: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Inglehart, R. 1997: *Modernization and postmodernization—cultural and political change in 43 societies*. New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, R. – W. E. Baker 2000: Modernisation, cultural change and the persistence of traditional values. In: *American Sociological Review*, vol. 65, no. 2, 19–51. p. <http://my.fit.edu/~gabrenya/cultural/readings/Inglehart-Baker-2000.pdf> (Letöltés dátuma: 2006. április 23.)
- Neumann-Bódi E. – Hofmeister-Tóth Á. – Kopp M. 2008: Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. In: Kopp M. szerk.: *Magyar lelkiállapot 2008*. Budapest: Semmelweis Kiadó, 365–372. p.
- Stanzel, F. K. 1999: *Europäischer Völkerspiegel. Imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts*. Heidelberg: Winter.
- Szűcs J. 1983: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest: Magvető.

- Tabellini, G. 2005: Culture and institutions: economic development in the regions of Europe. In.: CESifo Working Paper No. 1492. http://www.cesifo-group.de/DocCIDL/cesifo1_wp1492.pdf (Letöltés dátuma: 2009. május 26.)
- Tomka B. 2009: Európa társadalomtörténete a 20. században. Budapest: Osiris Kiadó.
- United Nations 2007: Fighting climate change. Human solidarity in a divided world. Houndmills: Palgrave Macmillan (Human Development Report, 2007/2008). http://hdr.undp.org/en/media/HDR_20072008_EN_Indicator_tables.pdf (Letöltés dátuma: 2009. április 19.)
- Welzel, Ch. 2006: A Human development view on value change trends (1981–2006). http://margaux.grandvinum.se/SebTest/wvs/SebTest/wvs/articles/folder_published/article_base_83/files/presentation.zip (Letöltés dátuma: 2007. november 8.)
- Weber, M. 1998: A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: Uő.: Tanulmányok. Budapest: Osiris Kiadó, 7–69. p.

Függelék

F1. táblázat. *A tanulmányban használt országkódok*

Rövidítés	Teljes név	Rövidítés	Teljes név
AR	Argentína	LT	Litvánia
AU	Ausztrália	LU	Luxemburg
BE	Belgium	LV	Lettország
BF	Burkina Faso	MA	Marokkó
BG	Bulgária	MD	Moldova
BR	Brazília	ML	Mali
CA	Kanada	MX	Mexikó
CH	Svájc	MY	Malajzia
CL	Chile	NCY	Észak-Ciprus
CN	Kína	NG	Nigéria
CO	Kolumbia	NIR	Észak-Írország
CY	Ciprus	NL	Hollandia
CZ	Cseh ország	NZ	Új-Zéland
DE	Németország	PL	Lengyelország
DK	Dánia	PT	Portugália
EE	Észtország	RO	Románia
EG	Egyiptom	RU	Oroszország
ES	Spanyolország	RW	Ruanda
ET	Etiópia	SE	Svédország
FI	Finnország	SI	Szlovénia
FR	Franciaország	SK	Szlovákia
GH	Ghána	SP	Szerbia
HK	Hong Kong	TH	Thaiföld
HU	Magyarország	TR	Törökország
ID	Indonézia	TT	Trinidad és Tobago
IE	Írország	TW	Tajvan
IN	India	UA	Ukrajna
IQ	Irak	UK	Egyesült Királyság
IR	Irán	US	USA
IT	Olaszország	VE	Venezuela
JO	Jordánia	VN	Vietnam
JP	Japán	ZA	Dél-Afrika
KOS	Koszovó	ZM	Zambia
KR	Dél-Korea	ZW	Zimbabwe
KZ	Kirgizisztán		

Forrás: <http://www.greenbuilder.com/general/countries.html> (Letöltés dátuma: 2009. május 26.)

F2. táblázat. A 3. és 4. fejezetben felhasznált adatok és források

Országok	Az első közép-kori egyetem alapításának éve ^a	A jobbtárgyfel-szabadítás éve (számított érték) ^b	Az évente ledolgozott átlagos munkaórák száma, 1980 ^c	Egyetemi hallgatók aránya a megfelelő korú népesség (20–24 évesek) %-ában, 1970 ^d	Egy főre jutó GDP, 1890 (1990-es Geary-Khamis nemzetközi dollár) ^e	Zárt/nyitott gondolkodás index ^f
AT	1365	1848	1755	12	2443	2,32
BE	n.a.	n.a.	1736	18	3428	1,74
BG	n.a.	1880	n.a.	15	n.a.	-1,03
CH	n.a.	1798	1707	8	3182	3,64
CZ	1348	1848	n.a.	10	1505	1,39
DE	1386	1784	1696	14	2539	1,98
DK	n.a.	1788	1693	18	2523	3,28
EE	n.a.	1816	n.a.	n.a.	n.a.	-0,97
ES	1212	n.a.	1968	9	1624	1,16
FI	n.a.	1806	1756	13	1381	2,28
FR	1229	1789	1696	16	2376	1,55
HR	1396	1848	n.a.	n.a.	n.a.	0,40
HU	1367	1853	1930	10	1473	-1,37
IT	1204	n.a.	1724	17	1667	1,24
LT	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	-0,67
LV	n.a.	1818	n.a.	n.a.	n.a.	-1,45

Országok	Az első közép- kori egyetem alapításának éve ^a	A jobbágyfel- szabadítás éve (számított érték) ^b	Az évente ledol- gozott átlagos munkaórák száma, 1980 ^c	Egyetemi hallgatók aránya a megfelelő korú népesség (20–24 évesek) %-ában, 1970 ^d	Egy főre jutó GDP, 1890 (1990-es Geary-Khamis nemzetközi dollár) ^e	Zárt/nyitott gondolkodás index ^f
MD	n.a.	1864	n.a.	n.a.	n.a.	-1,37
NL	n.a.	n.a.	1569	20	3323	2,87
PL	1364	1836	n.a.	11	1284	-0,65
PT	1290	n.a.	n.a.	8	n.a.	-0,49
RO	n.a.	1864	n.a.	10	n.a.	-1,27
RU	n.a.	1861	n.a.	n.a.	n.a.	-1,51
SE	n.a.	1806	1503	21	2086	4,44
SK	n.a.	1853	n.a.	n.a.	n.a.	0,46
SP	n.a.	1830	n.a.	n.a.	n.a.	-0,63
UK	1209	n.a.	1758	14	4009	2,19
<i>Korreláció a zárt/ nyitott gondolkodással</i>	-0,30	-0,66	-0,77	0,50	0,50	1,00

Források: a: Az adatok forrása: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_medieval_universities. *A 15. század végéig alapított egyetemek figyelembe vételével* (A letöltés dátuma: 2010. február 20.)

b: Az adatok forrása: <http://en.wikipedia.org/wiki/Serfdom> és <http://de.wikipedia.org/wiki/Leibeigenschaft>. (A letöltés dátuma: 2010. február 20.)

c: Tomka (2009: 290)

d: Tomka (2009: 458)

e: Tomka (2009: 255)

f: A zárt gondolkodás/nyitott gondolkodás értéktengelyen felvett pontérték átlaga a WVS 4. és 5. hullámában (a z-score-ok összege nincs pozitív értéktartományba transzformálva).

n.a. = nincs adat.

3. sz. függelék. Az EVS 2008 alapján készített értéktérkép

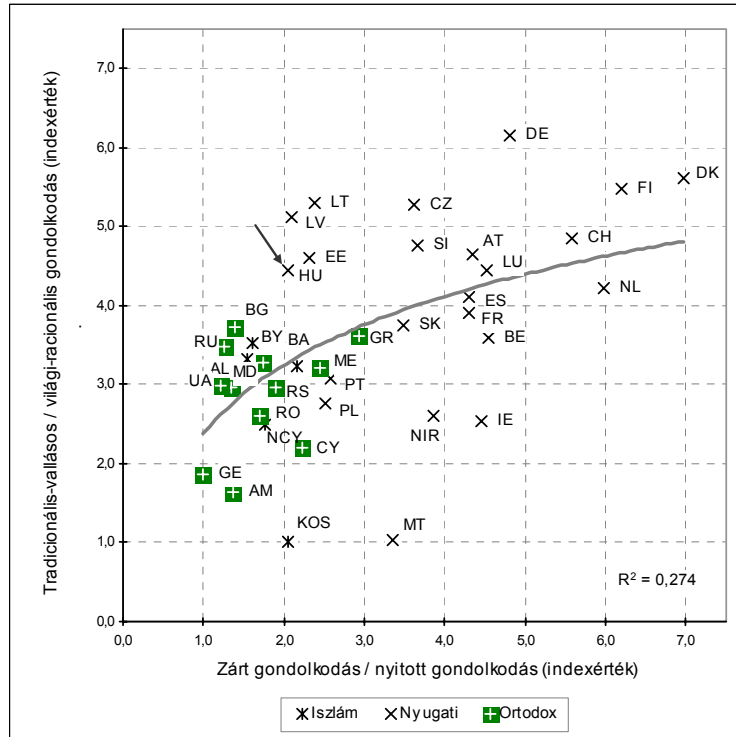
A tanulmány kéziratának befejezése után jelent meg az *European Values Study (EVS)* 2008-as, kifejezetten európai országokra koncentráló vizsgálata¹⁸. Mivel a jelen tanulmány a WVS-adatok elemzésével foglalkozott, a WVS 5. hullámában pedig az európai országok közül sok (többek között Szlovákia, Csehország, Lettország, Litvánia és Észtország) nem szerepelt, az EVS-adatok megjelenése után szükségesnek láttam megvizsgálni, hogy Magyarország pozíciója miként változik, ha az európai országok egy szélesebb spektrumában helyezük el a vizsgált két dimenzió szerint.

Az *Fl. ábra* a tradicionális vallásos/világi racionális gondolkodás, illetve a zárt/nyitott gondolkodás értéktengelyek mentén mutatja be az EVS 2008 ország-univerzumában jelenleg elérhető 39 ország adatát. Az ábrán az országok koordinátái nem feleltethetőek meg egy az egyben a tanulmány *1. ábráján* látható országpozícióknak, mert a tengelyek kialakításánál az elemi változókat egy olyan indexképzesi eljárással sztenderdizáltam (z-score), amely függ a minta szórásától. Különböző ország-univerzumok esetén a vizsgált változók szórása eltérhet, ezért a más-más országgörre kiszámolt indexértékek különbözhetnek egymástól, a köztük lévő korreláció azonban nagyon magas lesz. Más szóval a vizsgált két dimenzióban az egyes országok abszolút pozíciója nem állandó, a közöttük lévő relatív távolságok azonban konstansak.

Mivel az *Fl. ábráról* éppen a tradicionális-vallásos gondolkodásmóddal jellemezhető országok hiányoznak (Európán kívüli országok), ezért nem meglepő, hogy ez a tengely másképpen sorolja az európai országokat. Így azt látjuk, hogy Magyarország relatíve távolodik az ortodox kultúrájú országoktól. Az országok közötti távolságok értelmezését ennek a tengelynek a mentén tehát megfelelő óvatossággal kell kezelni. Az eltérő ország-univerzum problémája ugyanakkor nem okoz nagy gondot a zárt gondolkodás / nyitott gondolkodás tengely esetében, ugyanis elsősorban az európai (nyugat-európai) országok adatai szóródnak másként, márpedig ezek az adatok rendelkezésre állnak az EVS-ben is. Az ábráról leolvasható, hogy Magyarország relatív pozíciója a zárt/nyitott gondolkodás tengelyen az EVS országgör esetében is távol kerül a nyugati kultúra magpontjától, sőt a közvetlen környezetében lévő nyugati kultúrájú országok (Csehország, Szlovákia, Ausztria) adatától is, és relatíve közelebb helyezkedik el a bolgár, román vagy orosz adatponthoz. Összességében tehát eltérő – kifejezetten európai – ország-univerzum esetében sem csorbul az az állítás, miszerint Magyarországra, szemben a nyugati kultúrára jellemző nyitott gondolkodással, a zárt gondolkodás jellemző. Ugyanakkor – természetesen – a térképen a közvetlen „szomszédaink” az eltérő országgör miatt mások, és Magyarország a balti országok társaságában látható, amelyekre a vizsgált két értéktengely vonatkozásában ugyanazok az állítások tehetőek, mint Magyarországra.

¹⁸ Maguk az adatok előzetes regisztrációt követően letölthetőek a GESIS ZACAT honlapjáról, a következő címen: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads/> (letöltés dátuma 2010. július 20.). A honlapon jelenleg elérhető adatállomány 39 ország adatait tartalmazza. A végleges adatbázisban 46 országról lesznek információk.

F1. ábra. Az EVS 2008-as hullámában jelenleg elérhető 39 ország pozíciója a tradicionális-vallásos / világi-rationális gondolkodás és a zárt/nyitott gondolkodás értékterében

Forrás: EVS 2008

Megjegyzés: A tengelyek z-score-ok összegeként álltak elő (ld. 3. lábjegyzet), és a logaritmusos modell illesztésének érdekében az indexértékeket pozitív értéktartományba transzformáltam. Az országokat jelölő betűkombinációk feloldása az F1. táblázatban található.